

A KIADVÁNYOK EGYETEMES HOZZÁFÉRHETŐSÉGE (UAP – Universal Availability of Publication)

KOVÁCS Ilona

Az IFLA 1978. évi konferenciája központi témájává a kiadványok egyetemes hozzáférhetőségének kérdését, azaz az UAP programot tette. A program új szemlélet, új magatartás alapjait veti meg. Valamennyi könyvtár és dokumentációs intézmény, a hivatás valamennyi művelője számára egyetlen központi célt tűz ki, a szolgáltatást. A szakma számára ez azt jelenti, hogy a munkát úgy kell megszervezni, hogy minden információ mindenki számára a kívánt időben rendelkezésre álljon, azaz egyetemesen hozzáférhető legyen. Ennek érdekében történik a gyűjtés, megőrzés, feltárás, tájékoztatás és használat koncepcióinak, valamint módszereinek kialakítása. Ezt figyelembe véve kell a forrásokat, az eszközöket, az intézményeket, valamint az olvasót egy teljes rendszer részének tekinteni, amelyben a cél az információ és a felhasználó közötti út legrövidebbé tétele a leghatékonyabb, a leggazdaságosabb és legbiztonságosabb módszerek alkalmazásával. Ez az eddigi eredmények újraértékelését és a jövő nagyvonalú, teljes áttekintést igénylő tervek alapján történő kialakítását kívánja meg. Az IFLA előadások hosszú sora vizsgálta az UAP program alapjait, a könyvtári szolgáltatásokra tett hatását az együttműködést megalapozó nemzetközi módszerek és a korszerű technika nyújtotta lehetőségeket.

Aktivitás, tudatosság és koncepció

Az UAP program elvi, a könyvtáros világ attitűdjét és teendőit meghatározó alapvetését D. J. URQUHART (UAP – What can we do about it?) előadása nyújtotta.

A könyvtárosok elsődleges feladata a használók kiszolgálása. Ennek két feltétele van. Először: lehetővé kell tenni, hogy megállapítsa: melyik dokumentum felel meg az olvasó érdeklődésének, és másodsor: lehetővé kell tenni a dokumentumokhoz való hozzáférést. Az első megvalósítását biztosítja az egyetemes bibliográfiai számbavétel, az UBC program. A második kívánja meg az UAP program meghirdetését. Ez lényegében a könyvtáro-

sok jól ismert, régi célkitűzése új megvilágításban –, vagyis egyszerűen: ellátni az olvasót azzal, amit kíván. Az UAP-ot nemcsak minden információra, hanem minden emberre is ki kell terjeszteni. Ez biztosítja egyetemességét.

A hozzáférhetőség fokát nyilvánvalóan megnöveli, ha a használónak nem kell messze utazni ahhoz, hogy használhassa a dokumentumokat. Így a kölcsönzési szolgáltatások jelentős szerepet töltenek be az UAP megvalósításában. A program célja, hogy lecsökkentse a nem kölcsönözhető anyagok kategóriáját, és hogy ezekről fotómásolatokat tegyen hozzáférhetővé.

Az UAP megnevezésben a „publication” azaz „kiadvány” szó félrevezető, ugyanis az UAP lényege, hogy az emberi gondolkodás és megfigyelés minden fajta rögzítését tegeye hozzáférhetővé mindenki számára.

Mi szükséges ehhez? Először is az, hogy minden felnőtt tudjon olvasni, tehát az UAP az oktatás egyetemességére épül. Másodszor: mindenki számára legalább egy könyvtár legyen hozzáférhető, és hogy ez a könyvtár megfelelő dokumentumgyűjteménnyel rendelkezék. Egy könyvtár azonban nem rendelkezhet mindazzal, amire az olvasónak szüksége lehet, ezért vált szükségessé az együttműködés.

A nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés bázisának megteremtése érdekében az IFLA olyan nemzeti központok létrehozását sürgeti, amelyek az adott ország saját kiadványait hozzáférhetővé teszik egy másik ország hasonló központja számára. Ezek egyben nemzeti kölcsönzési központok lennének, amelyek egységes alapszabály szerint jönnének létre és működnének.

Vajon miért kell ilyen gondot csinálni az UAP programból, hiszen ha a már megkezdett úton tovább haladnánk, akkor is elérnénk azt, amit az UAP programba vett – mondják sokan.

Ez a fajta álláspont okozza az előrehaladásban az egyik legnagyobb nehézséget. Az UAP fő ellenségei nem azok, akik valamilyen sajátos okból ellenzik, hanem azok akik nyugodtan hátradőlnek a székükben, azt híván, hogy az ő területükön mindent megtettek.

A könyvtárak és azok forrásai, valamint kapcsolatai önmagukban még nem képeznek teljes rendszert. A könyvtárak azért léteznek, hogy továbbítsák az információt a használó számára. De hogy a létező könyvtári konglomerátum forrásait a használók hogyan használják, az attól függ, hogy a használó mit ismer és mit nem. Ezért egy olyan komplett rendszerben kell gondolkozni, amelynek a használó is része. Így a fő kérdés az, hogy a használó megkapja e azt, amit akar és akkor kapja e meg, amikor szüksége van rá. Ez olyan kérdés, amely több figyelmet érdemel. Hiába mondjuk a használónak, hogy amit helyileg nem tud megszerezni, megkaphatja a nemzeti rendszer útján, és amit ott sem, azt a nemzetközi rendszer útján, ha a rendszer lassú és megbízhatatlan. Tehát a könyvtáraknak fel kell mérni, és meg kell állapítani, hogy vajon az olvasói elégedettek e. Ez egyre általánosabban felismert tény. Ami nem eléggé köztudott az az, hogy a felmérésekhez alkalmazott módszerek nem biztosítanak megbízható eredményeket. Továbbá nehézség a szolgáltatások hatékonyságának vizsgálata, hiszen a rendszer fogyatékoságai nem olyan nyilvánvalóan mérhetőek, mint a vízhiány vagy az elektromosság hiánya. Az olvasó sokszor, ha nem azt kapja, amit kíván, nem is jelzi a szolgáltatás elégtelenségét, hanem távozik, vagy végleg feladja az in-

formáció megszerzésére tett kísérleteit. Ez utóbbi eset vezet el a „nem használók” problémájához. Ismert, hogy a „nem használók” kategóriája az alábbi típusokból áll:

- azokból, akik igénylik az információt, akik ismerik az eszközöket, de nem tételezik fel, hogy a rendelkezésre álló szolgáltatás kielégítheti igényeiket;
- azokból, akik igénylik az információt, de nem tudják, hogy hogyan használják a szolgáltatásokat;
- azokból, akik igénylik az információt, de nem tudnak a szolgáltatásokról;
- azokból, akik akarnak információt, de nem férnek hozzá a megfelelő szolgáltatáshoz.

További alapos felmérés szükséges még ahhoz, hogy a „nem használók” valamennyi típusát megállapítsuk.

A nem használók problémájának megoldása nem csupán könyvtárak létesítésén múlik, hanem fontos kérdés például az, hogy a használó kapja-e, és a z t kapja-e amit akar. A vizsgálódások nehézsége, hogy a könyvtári szolgáltatások költségei felbecsülhetők, de é r t é k e nem mérhető anyagiakban. Egy olajkút létesítésénél pontosan felmérhető a befektetés és a termelés értéke. A könyvtári „termelés”, a könyvtári munka eredménye azonban nem. Az egyetlen ami mérhető, hogy a rendelkezésre álló források legjobb felhasználását biztosítjuk-e. Ugy tűnik a könyvtárak fő törekvése a művek számának növelése, holott az erőforrások más felhasználásával egyéb módszerekkel a hozzáférhetőséget jobban lehetne növelni: pl. duplumok begyűjtésével, az olvasókat kiszolgáló személyzet növelésével stb. Ezért meg kell vizsgálni, hogy a létező módszerek a használónak nyújtott szolgáltatás szempontjából gazdaságosak e?

További gond a könyvtárak közötti kooperáció kérdése. Autonóm intézmények önkéntes kooperációja rendszerint nem hozta meg a kívánt eredményt. Ezért szükséges egy koordinált rendszer létrehozása. Ebben azonban az egyes intézmények többé nem élveznének teljes önállóságot. Bár a könyvtárosok kevéssé hajlanak erre, a növekvő kiadványáradat és a számítógépes rendszerek fejlődése azt sugallja, hogy minden könyvtár egy koordinált rendszer részévé kell, hogy váljon.

Az UAP program megvalósítása érdekében szakítani kell azzal a gyakorlattal, hogy a könyvtárak munkájukat gyakran egyszerűen véleményekre és nem objektív adatok analízisére alapozzák, valamint azzal, hogy csak saját könyvtáruk gazdaságossági kérdéseit tartják szem előtt és nem a teljes információs rendszerét.

Az UAP hatása a könyvtári szolgáltatásokra

Ben RUGAAS (How can the public library meet all people of the community?) előadásában azt nyomozta, hogy a kiadványok egyetemes hozzáférhetőségének programja milyen követelményeket támaszt az intézményekkel, a könyvtárosokkal és az olvasókkal szemben. Felveti a könyvtárosok és egyéb szakemberek együttműködésének kérdését és a könyvtáraknak a teljes információs hálózatban betöltött szerepét.

Az UAP az információk kezelésével foglalkozó egyéb területek szakembereival való együttműködést kívánja meg. A könyvtári szolgáltatások hatékonysága, az UAP és sikeres alkalmazása nagy mértékben függ majd az érintkező területek szakembereitől, valamint

a könyvtárosok magas színvonalú professzionalizmusától. „Mi nem akarjuk azt elvégezni, amit mások jobban tudnak, de ugyanakkor nem hagyhatjuk másokra, amit mi tudunk jobban.” Az emberek igénylik az információt, tudást, szórakozást, és ennek csak egy hányadát fogják a könyvtárakban keresni. A fő dolog, hogy az emberek hozzájussanak a kívánt információhoz és lehetséges, hogy az nem a könyvtárból származik. De nem szabad megfélemlíteni arról, hogy egy település, egy közösség információs láncra sok szakembert kapcsol össze és ezek között a könyvtárosoknak jelentős helyet kell elfoglalniuk, megfelelő ranggal és áttekintéssel kell rendelkezniük ahhoz, hogy képviselni tudják a könyvtár ügyét.

További probléma a szolgáltatás ingyenessége, annak költségei és a használat szabadsága. Természetesen az ingyenes könyvtári szolgáltatás nem jelenti azt, hogy nem kerül semmibe, az emberek közvetett módon fizetik annak költségeit. A korlátlan szabadság természetesen megfelelő határok között értendő, ha másért nem: gazdasági okokból. A számítógépek sok lehetőséget kínálnak a könyvtár számára, de gazdasági szempontok még sokáig korlátozni fogják azok széleskörű bevezetését. Mindenesetre azok csak eszköznek tekintendők, csodát a számítógépesítés sem tud tenni olyan könyvtári szolgáltatás esetében, amely a tradicionális keretek között rosszul dolgozik.

Nem mellőzendő kérdés a település egyéb információszolgálatára, az oktatás, felnőttoktatás és továbbképzés viszonya. Mindenütt általánossá vált az a felfogás, amely a könyvtárakat tekinti a település információs központjának, amely különböző szolgáltatási pontokkal rendelkezik. A könyvtár széleskörű használata megkívánja, hogy mindenki megismerkedjen a könyvtárak működésével az eszközök használatával, és bátran kérjen információt. Az embereket meg kell tanítani az eszközök, a könyvtári szolgáltatások igénybevételére, információ kérésére.

A hatékony, messze kisugárzó könyvtári szolgáltatás olyan integrált oktatási, kulturális és szórakozási lehetőségeket tételez fel, amelyek szorosan kapcsolódnak a könyvtárhoz. Ebben az iskolarendszer, mint mindenfajta magatartásunk kiindulópontja különösen fontos szerepet kap. Az oktatás új fejlődési iránya ugyanis egyre inkább feltételezi azoknak az információs eszközöknek szélesebb körben ismert kezelési módját, amellyel egy könyvtárban vagy egy eszközközpontban találkozhatnak.

Egyetemes hozzáférhetőség egyetemes módszerekkel

Az egyetlen hozzáférhetőség egyik feltétele, hogy olyan nyilvántartási módszereket fejlesszünk ki, amelyek segítik a kiadványokhoz való gyors és maradéktalan hozzáférést, és amelyek nemzetközileg egységesek. K. E. NEUBAUER (The present status and future expectations of the program for the assignment of international standard book numbers) az ISBN, a nemzetközi azonosító könyvszámozás nyújtotta lehetőségeket elemezte, és a továbbfejlesztésével elérhető még hatékonyabb hasznosítás perspektíváit vizsgálta.

Az ISBN a gépi adatbázisok fontos visszakereső eszköze. Programozás és gépidő szempontjából a legolcsóbb és legegyszerűbb visszakeresési mód a szám szerinti visszakeresés. Ezért rendkívül nagy a jelentősége az ISBN szám használatának a könyvtárközi kölcsönzési rendszerekben.

Az elv teljesen egyszerű: a központi katalógusban nem a címre, hanem az ISBN számra hivatkoznak. A könyvtárak a központi katalógust többé nem a címről, hanem az ISBN-ről tájékoztatják. Ezt a típusú rendszert először a LASER (London and South England Library Region) számára tervezték meg. A számítógép a könyvtárak által bejelentett ISBN-t és a bejelentő könyvtárak kódját tárolja, maximum 240 leőhelyet ISBN-enként. Így a könyvtáraknak lehetőségük van arra, hogy a birtokukban nem található könyveket ISBN indexek révén lokalizálják, és közvetlenül kérjék át egy másik könyvtártól. A rendszert most már on-line rendszerre fejlesztették. Ezen felül azokat a címeket, amelyek MARC szalagon is megtalálhatók betáplálják a rendszerbe. Így a MARC információkat az ISBN-nel együtt használva sok könyvtár számára egy on-line központi katalógus állítható elő anélkül, hogy a szisztémán belül a címeket le kellene írni.

A közvetlen könyvtárközi kölcsönzési lehetőség 40 %-kal csökkentette a könyvtárközi kölcsönzés idejét. Egy ilyen rendszer hosszú távon egész Európára is kiterjeszthető. Egy ilyen európai központi katalógus nagy mértékben hozzájárulhatna az európai UAP program fejlesztéséhez, és sokkal olcsóbb lenne, mint egy európai adatbázisból való visszakeresés.

Az ISBN-nek mint címazonosítónak az alkalmazása további lehetőségeket kínál. Az ISBN-t könyvszámnak és nem címazonosító számnak tervezték. Ha a címet több kiadásban, többféle kötésben adják ki, ezek közül valamennyi megkapja a saját ISBN számát akkor is, ha a cím teljesen azonos. De mind a könyvtárak, mind az olvasó az esetek többségében a címet, illetve az adott szöveget keresi. Első lépés ahhoz, hogy az ISBN-t címazonosító számként használjuk az, hogy valamennyi olyan ISBN-t összehozzunk, amely egy címhez tartozik. Ilyen megoldást alkalmaz pl. az angol nemzeti bibliográfia. Legutóbb egy olyan javaslat vitája zajlott, amely azzal foglalkozott, hogy nemzetközileg szabványosított módszert vezessenek be az ISBN-nek mint címazonosító számnak az alkalmazására.

Az ISBN ilyen használatának nemzetközi bevezetése feltételezi először, hogy azokat az ISBN-eket, amelyek bibliográfiailag összetartoznak, szabványosított módszerrel is összekapcsoljuk és azok közül egyet Bibliográfiai ISBN-nek jelöljenek ki. Ha az alkalmazás szabályai elég egyszerűek a kiadók közvetlenül alkalmazni tudnák őket és így az ún. BSBN közvetlenül a könyvben közölhető lenne.

Az ISBN Agency által javasolt szabályok a következők:

1. Ha egy címmel csupán egy ISBN kapcsolatos, akkor ez tekintendő a cím bibliográfiai ISBN-jének. Az ISBN betűk és számjelek után a következő nyomtatott betűk BSBN következnek a könyvben és bibliográfiákban.

2. Más ISBN-ektől megkülönböztetendő BSBN meghatározására csak akkor van szükség, ha egy címnek egynél több ISBN-je van.

3. Egy cím BSBN-je a címnek elsőként kiadott ISBN-je.

4. Ha egy időben azonos címen több kiadás jelenik meg párhuzamosan, akkor a kiadó dönti el, hogy melyik ISBN lesz a BSBN.

5. Ha egy ISBN egyszer megkapja a BSBN funkciót, akkor ugyanaz a cím többé nem kaphat egy másik BSBN-t mindaddig, amíg a cím meg nem változott.

A kiadványok egyetemes hozzáférhetőségét az IFLÁ-n ismertetett technikai megoldások közül különösképpen kettő segítheti elő. Az első, amely jelen állapotában egyelőre csak lehetőség és csak kínáló megoldás, a nemzeti bibliográfiáknak mikroformában való közzététele, amely gazdaságos, gyors, nem okoz tárolási nehézségeket és olyan partnerek számára is lehetővé tenné a most már egyre terjedő számítógépes nemzeti bibliográfiai feldolgozás eredményeinek fogadását, amelyek még nincsenek felkészülve más adathordozó (pl. mágnesszalag) hasznosítására. J. Mc Ree ELROD (Universal Availability of Bibliographic Records) tanulmányában különösen az európai helyzetre hívja fel a figyelmet. Itt még sok könyvtár teljes beszerzését maga katalogizálja, mert bár a beszerzett anyagok jó részét az egyes nemzeti bibliográfiai központok feldolgozzák, a közreadott bibliográfiák költségesek, tárolásuk rendkívül helyigényes és az egyes bibliográfiák különböző betűrendjében való keresés igen sok időt igényel. Ehelyett a COM (computer output microform) forma olcsó, közismert, könnyen postázható, raktározható és használható. (Észak-Amerikában egy mikrolapleolvasó egy hatvan fiókos katalógusszekrény árának feléből beszerezhető.)

Sajnos a nemzeti bibliográfiai szervek csak lassan jutnak el oda, hogy rekordjaikat ebben a formában tegyék hozzáférhetővé. A helyzet a következő:

Az USA MARC formátumú rekordjai egy privát cégtől (MARC Applied Research Company) MARCFICHE néven szerezhetők be (évi 295 \$). Ez a mikrolap egy teljes bibliográfiai rekordokat tartalmazó állandóan növekvő regiszterből áll, amelyek visszakeresése a kumulált és újra kiadott szerzői és cím szerinti, Library of Congress cédulaszámának rendje szerinti, ISBN szerinti és a Library of Congress szakjelzet szerinti index segítségével történik. Az index és regiszter közös kiadása a bibliográfiai rekordok megjelenítésének gazdaságos módszere, mert azokban csupán egyszer kell a rekordokat megjelentetni, amíg a jóval rövidebb index leírások egy közös sorrendbe rendezve ismét kiadhatók. A MARCFICHE egyetlen negatívuma az, hogy az kizárólag egy bibliográfiai központ termését tartalmazza és, hogy inkább újragépelésre mint újrafotózásra alkalmas.

A kanadai MARC rekordok az USA MARC rekordjaival együtt a címek rendjében folyamatosan hozzáférhetők a Blackwell North America's TITLE INDEX-ekben (évente 680 \$). A teljes, újrakumulált anyagot minden tizenharmadik héten kiadják, heti supplementumokkal. Ez talán a kurrens angol nyelven megjelenő címek legteljesebb betűrendbe egyesített jegyzéke. Teljes bibliográfiai leírást, Library of Congress szakjelzetet, Dewey szakszámot tartalmaz. Melléklapokat, tárgyszavakat és megjegyzéseket azonban nem.

A British Library nem tervezi MARC rekordjainak mikrokártya formában való közzétételét, mert azok megjelennek ultra fiche kiadványában. (BOOKS IN ENGLISH).

A National Library of Australia az AUSMARC rekordokat nem adja közre COM formában, de szándékában áll egy olyan microfiche címindex közreadása, amely magában foglalja az AUSMARC, az UK MARC és az LC MARC rekordokat. Mérlegelik továbbá, hogy nemzeti bibliográfiájuk kumulációját microfiche-en adják közre.

A Bibliothèque National (Paris) mérlegeli egy ilyen formátum közreadását.

A Deutsche Bibliothek (Frankfurt) nemzeti bibliográfiájának előfizetési árában benne

foglaltatik a microfiche kiadás is. Ezzel a megoldással a könyvtár a COM verzió kiadásának legfőbb értelmét teszi kétségesse.

A dán Bibliothekcentralen a dán MARC rekordoknak csak egy 3–5 éves kumulációját tervezi.

A helyzet áttekintése két javaslatot kínál. Az első az, hogy a nemzeti bibliográfiai központok tegyék hozzáférhetővé MARC rekordjaikat COM 42 x fiche formában. A teljes rekordok jelenjenek meg register formában sorszámmal ellátva keletkezésük sorrendjében, egy kumulált címindex kíséretében (így csak egy betűrendet kell vizsgálni). Legalább az országon kívül legyen ez a nyomtatott kiadástól függetlenül hozzáférhető. Másodszor: az IFLA és UNESCO támogatásával készüljön egy különböző nemzeti bibliográfiák egyesített címindexe, vagy minden nemzeti MARC record egyesített register és index kiadása.

A Nemzetközi Nemzeti Bibliográfiai Kongresszus azt javasolta, hogy a COM indexbe minden nép nemzeti bibliográfiai rekordjai eredeti írásrendszerben kerüljenek be a nem latin betűs és a nem alfabetikus írásmódokkal készült rekordoknak csak a transliterált címei kerüljenek be az indexbe, és eredetiben a fotóeljárással előállított regiszterbe kerüljenek be.

A technika másik igen eredményes formája az on-line lelőhelynyilvántartások kiépítése. Ez még közvetlenebbül segíti az UAP program megvalósulását, hiszen nem csupán a bibliográfiai számbavételt, hanem már maguknak a felhasználható példányoknak a számbavételét biztosítja. Frederick G. KILGOUR (Increased UAP effected by an on-line union catalog) az Ohióban működő on-line központi lelőhely nyilvántartás (OCLC) működésére vonatkozó felmérés eredményeit ismertette. A vizsgálat alapján megállapítható volt, hogy a résztvevő könyvtárak könyvtárközi kölcsönzése 75 %-kal nőtt meg. Az on-line rendszer nyújtotta lehetőségek következtében biztosítható a nemzeti erőforrások jobb kihasználása és a nemzeti könyvtári funkciónak, az ország könyvtárainak együttesére épített, jobb el látása.

* * *

Az IFLA valamennyi munkacsoportja és szekciója az UAP szellemében értékelte feladatát és határozta meg programját. A konferencia egésze pedig a téma jelentőségére és egyetemességére való tekintettel 1981-re egy államközi UAP konferencia összehívását javasolta, amelyhez az UNESCO támogatását kérte.

